

Çırak Ergenlerde Öz-Yeterlik İnançlarının Kimlik Bağlamında İncelenmesi

Development of Social Identity and Self Efficacy in Apprentice Adolescents

Ezgi DENİZEL GÜVEN,^a
Kamil ORHAN^b

^aRehberlik ve Psikolojik Danışma Bölümü,
Pamukkale Üniversitesi Sağlık Uygulama
ve Araştırma Hastanesi,
^bÇalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü,
Yönetim ve Çalışma Psikolojisi AD,
Pamukkale Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Denizli

Geliş Tarihi/Received: 11.04.2010
Kabul Tarihi/Accepted: 09.10.2010

*Bu çalışma, 18. Uluslararası Çocuk Ergen
Psikiyatrisi Derneği Kongresi (IACAPAP)
(30 Nisan-3 Mayıs 2008, İstanbul)'nde sözlü
bildiri olarak sunulmuştur.*

Yazışma Adresi/Correspondence:
Kamil ORHAN
Pamukkale Üniversitesi
İktisadi İdari Bilimler Fakültesi,
Çalışma Ekonomisi ve
Endüstri İlişkileri Bölümü,
Yönetim ve Çalışma Psikolojisi AD, Denizli,
TÜRKİYE/TURKEY
kamilorhan@hotmail.com

ÖZET Amaç: Kimlik gelişimi açısından en kritik dönemlerden biri kabul edilen ergenlik sürecinde, çocukların sosyo-ekonomik sebepler nedeniyle örgün eğitimden ayrılarak mesleki eğitime ya da tümüyle iş hayatına yönelmesi önemli bir sosyal olgudur. Yeterli özen gösterilmediğinde bu durum olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Konuyla ilgili yapılan çalışmalar saygın bir kimliğin ve sosyal karşılaştırmaların olumlu sonuçlarının öz-yeterlik gibi benlik bileşenleri üzerindeki etkilerinin olumlu olduğunu göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin öz-yeterlik inançlarının kimlik ve ilgili demografik değişkenler (cinsiyet, yaş, çalışılan bölüm, çalışma süresi, örgütsel aidiyet, ailenin aylık geliri, çalışma nedeni, anne-babanın eğitim durumu ve yaşam yeri) bağlamında incelenmesidir. **Gereç ve Yöntemler:** Çalışma, Denizli ilinde faaliyet gösteren büyük ölçekli bir konfeksiyon işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan 213 ergen ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcıların kimlik yönelimi Kimlik Ölçeği; öz-yeterlik inançları Genel Öz-yeterlik Ölçeği ile belirlenmiştir. **Bulgular:** Bulgulara göre demografik değişkenlerden iş yeri aidiyeti, ailenin aylık gelir düzeyi ve yaşam yeri öz-yeterlik inançları ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içindedir. Regresyon analizi sonucunda kimliğin, alt boyutlarından ise sadece kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlik inançları açısından anlamlı bir yordayıcı olduğu gözlenmiştir. İş yeri aidiyeti, ailenin aylık geliri ve kolektif kimliğin öz-yeterlik inançlarına ilişkin toplam varyansın %14'ünü açıkladığı, analize dâhil edilen değişkenlerin her birinin anlamlı birer yordayıcı olduğu kaydedilmiştir. **Sonuç:** Çırakların iş yeri ortamında sadece fiziksel çalışma koşulları değil aynı zamanda sosyal gelişimlerini de destekleyecek koşullar oluşturulmalı, onların kimlik gelişimi sürecinde öz yeterlik algısı geliştirilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal tanımlama; öz yeterlik; istihdam

ABSTRACT Objective: In Turkey under the stress of social and economic conditions, many young people quit their formal education and begin to work in adolescent which is one of the most important periods for psycho-social development. In this critic period adolescent workers have some troubles about identity development because of the working conditions developed by adults. The studies about identity has shown the positive effects of prestigious social and collective identity on perceived self efficacy is described by Social Cognitive Theory as people's beliefs in their capabilities to produce given attainments. For this reason, the purpose of this study is to examine of self efficacy beliefs of working adolescents considering their identity orientation and characteristics including gender, age, education levels of parents, belongingness to organization, departments they work, living area, working duration and family income). **Material and Methods:** The subject of the study consists of 213 apprentice adolescents working for a textile company. The identity orientations of the participants were measured by "Identity Scale". The self efficacy beliefs were measured by "General Self Efficacy Scale". **Results:** According to findings there were significant correlations between the degree of belongingness to organization, living area and family income. According to results of Regression Analyses, "identity" predicted degree of self efficacy beliefs significantly. On the other hand, only collective identity was a significant predictor among other identity dimensions. Belongingness to organization, family income and collective identity significantly predicted 14% of total variance of self-efficacy beliefs. These variables were significant predictor for general self-efficacy beliefs of working adolescents. **Conclusion:** Only the physical working conditions of apprentices in the workplace environment but also create conditions that will support the social development should be in their self-efficacy perceptions of identity formation should be developed.

Key Words: Social identification; self efficacy; employment

Çocukların çalışma hayatında yer alması yeni bir olgu değildir. Endüstri devrimini izleyen yıllarda yoğun biçimde emeğe duyulan ihtiyaç, hem kadınların hem de çocukların iş gücüne katılımını getirmiştir. Ancak Endüstri devrimi öncesindeki görece hafif çalışma koşulları gittikçe ağırlaşmış, denetimsiz ve olumsuz bir hâl almıştır. Kadın ve çocuklar zor koşullar altında, ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmış, sermaye sahiplerinin güç kazanması ile ücretler düşmüş, çalışan çocuk sayısı hızla artmıştır.¹

Ağır yaşam ve çalışma koşulları nedeniyle işçilerin bir arada hareket etme eğilimleri devletlerin konuya ilişkin önlem almalarını zorunlu hale getirmiştir. Konu ile ilgili ilk yasal düzenlemeler, çok kabaca özetlenen bu arka plan içerisinde zorunluluk halini almıştır.

UNICEF, çocukların aile tarım işlerinde ve aile işlerinde psikolojik, bedensel sağlıklarını tehdit etmeyen koşullarda, çocukluğunu yaşayarak, eğitim hakkına ulaşabildiği koşullarda çalışmasına karşı değildir. Ancak, çocuk işçiliğinin kötü örneklerinde bu koşulların sağlıklı biçimde organize edilmediği görülmektedir. İş gücüne dâhil çocuk sayısı 2004 yılında 218 milyon olarak belirlenmiştir. Beş-on yedi yaş arasındaki 126 milyon çocuğun bir kısmı tehlikeli işlerde çalıştırılmaktadır.²

Bugün Uluslararası Çalışma Örgütü [International Labour Organisation (ILO)]'ne göre dünya genelinde 200 milyon çocuk, fiziksel mental, duygusal gelişimlerini tehdit edecek işlerde çalışmaktadır.^{3,4}

2006 yılı Ekim, Kasım ve Aralık aylarında Hanehalkı İş Gücü Anketi ile birlikte Çocuk İş Gücü Araştırması gerçekleştirilmiştir. Araştırma çerçevesinde 6-17 yaş grubundaki çocuklarla (toplam 28.978 çocuk) görüşülmüştür. Bu gruptaki 16 milyon 264 bin çocuğun %5.9 (958 bin)'u istihdam edilmektedir. İstihdam edilen, 6-17 yaş çocuklarının %47.7'si kentsel, %52.4'ü kırsal yerlerde yaşamakta, %66'sı erkek, %34'ü kız çocuklarıdır. Çalışan çocuklardan sadece %31.5'i bir okula devam edebilmektedir. Okula devam eden 6-17 yaş grubundaki çocukların %2.2'si ekonomik bir işte çalışırken, okula devam etmeyen çocukların

%26.3'ü çalışmaktadır. Çalışan çocukların %40.9 (392 bin kişi)'u tarım, %59.1 (566 bin kişi)'i tarım dışı sektörde faaliyet göstermektedir. 6-17 yaş grubundaki çocukların %43.1'i ev işlerinde çalışmaktadır.* Önceki yıllarla karşılaştırıldığında çocuk iş gücü ile mücadelede yol alındığı söylenebilir. Toplam çalışan çocuk sayısı, 1994 yılında 2.195.000, 1999 yılında 1.635.000'dir. Tarımda çalışan çocuk sayısı 1994 yılında 1.461.000 (toplam çalışan çocuk içindeki oranı %66.6), 1999 yılında 942.000 (toplam çalışan çocuk içindeki oranı %57.6) olarak belirlenmiştir.^{5,6} Bu çocuklar hayatta kalmak veya ailelerinin ekonomik durumu kendilerine bağlı olduğu için çalışmak zorundadır.

Olumsuz anlamda çocuk iş gücü terimi, çoğunlukla onları çocukluklarından, potansiyellerinden, saygınlığından mahrum bırakan ve fiziksel, mental açıdan gelişimleri için zarar verici olan çalışma olarak kabul edilmektedir.⁴

Ancak, ILO⁵'ya göre her türlü çocuk çalışması çocuk işçiliğinin kötü örneği olarak sayılmamaktadır. Çocuk veya ergenlerin sağlıklarını bozmadıkça, kişisel gelişimlerini engellemedikçe ve eğitimlerini kesintiye uğratmadıkça olumlu olarak değerlendirilmektedir. Bazı durumlarda, aileye ev içinde veya aile işletmelerinde yardım, cep harçlıklarını kazanmayı içerebilmektedir. Böylesi çalışmalar, çocuğun gelişimine, aile refahına katkıda bulunmakta, deneyim ve becerilerini ilerletmektedir. Bu sayede çocuklar, yetişkinlik yaşamlarında toplumun üretken bir üyesi olmaya hazırlanmaktadır. Ailenin ekonomik durumuna katkıda bulunma, eğitime devam edebilme ve bir meslek alanında bilgi ve beceri kazanma imkânı sağladığı için "çıraklık", çocuk işçiliğinin olumlu yönde kullanılması olarak değerlendirilebilir.

Mesleki eğitimde iş yeri ve okulun ortaklaşa görev ve sorumluluk aldığı bir sistem olan çıraklık eğitimi, Almanya gibi birçok ülkede ergenleri özellikle de örgün eğitime devam etmeyen gençleri yetişkin istihdamına geçiş için hazırlamada önemli bir görev yüklenmektedir.⁷

* Türkiye İstatistik Kurumu TUIK]. Haber Bülteni, 2006 Çocuk İş Gücü Araştırması; 2007, (61) 20 Nisan, www.tuik.gov.tr, Erişim tarihi, 01.02.2010.

Ülkemizde başlıca tekstil, otomotiv, cam sanayi, mobilya vb. iş kolları olmak üzere çeşitli alanlarda çok sayıda çırağın istihdam edildiği görülmektedir. 2006-2007 MEB verileri ise Türkiye’de mesleki eğitim kapsamında ilköğretim düzeyinde 15-22 yaş arasında 531 aday çırak, 102249 çırak; yine aynı yaş aralığında ortaöğretim düzeyinde 44 aday çırak, 6231 çırak istihdam edildiğini göstermektedir.

Ülkemizde, sayıca yeterli olmasa da genel olarak çocuk iş gücü, özel olarak çıraklık ile ilgili önemli çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalar çalışma yaşamının ergenlerin sorumluluk duygusu üzerindeki etkileri; eğitim ve okul başarısı ile ilişkisi ve de alkol ve madde kullanımı ilişkisi konularında yoğunlaşmaktadır.

ERGEN ÇALIŞANLARA İLİŞKİN TÜRKİYE’DEKİ ARAŞTIRMALARDAN ÖRNEKLER

Abay’ın,⁸ araştırmasına göre çıraklar öğrendikleri bilgileri okulda uygulayabildiklerini ifade ederken ustalar bunun tersini düşünmektedir. İki grup arasındaki farklılık da istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar vermektedir. Tokuç, Evren ve Ekuklu’nun⁹ araştırmasına göre, ergenler çoğunlukla meslek edinmek için veya para kazanarak aile bütçesine katkıda bulunmak amacıyla mesleki eğitim merkezine devam etmek istemektedir. Aile isteği sonucunda veya para kazanmak için mesleki eğitim merkezine giden ergenlerin, kendi isteğiyle gidenlere göre umutsuzluk ölçeği (Beck Umutsuzluk Ölçeği) ile sürekli kaygı puanları daha yüksektir. Özellikle kaygı düzeyindeki farklılık istatistiksel açıdan da anlamlıdır. Bununla ilgili olabilecek bir başka bulgu olarak, Turla, Tomak ve Pekşen’in¹⁰ çalışmasına göre, çıraklık eğitim merkezine devam eden gençlerin %26’sı duygusal, %22’si fiziksel, %13’ü cinsel şiddetle karşılaşmaktadır. Bu bulgu, ergen çıraklardaki kaygı, umutsuzluk gibi psikolojik; alkol, sigara ve madde kullanımı gibi eylemsel olumsuz tepkilerin düzeyini açıklayabilmektedir. Çocuklar uzun süre çalıştırılabilmekte, bunun sonucunda iş kazası ve meslek hastalıkları riskleri artmaktadır. Çalışma, yeterince havalandırmanın

yapılmadığı, gürültülü ortamlarda olduğunda sağlık ve güvenlik açısından tehlikeler yaratmaktadır.^{11,12}

Tüm bu araştırmalarda genel olarak çoğunlukla eğitime ekonomik ve sosyal sebeplerle ara verildiği, geleceğe ilişkin bir meslek edinme kaygısı ile işe başladıkları, genellikle alt sosyo-ekonomik düzeylerden geldikleri ve alkol, madde kullanımı ve özellikle duygu durum bozuklukları gibi bazı psikolojik rahatsızlıklara yakalanma risklerinin daha fazla olduğu anlaşılmaktadır.

Bununla birlikte bazı çalışmalarda çocukluk ve ergenlik döneminde çalışıyor olmakla saldırganlık, erken cinsel deneyim, silah taşıma, çalma davranışı gibi bazı olumsuz davranışlar arasında da ilişki bulunmuştur.⁶

Görüldüğü üzere, özellikle kimlik gelişiminin ön planda olduğu ergenlik döneminde çalışıyor olmak çocuğun psiko-sosyal gelişimi açısından önemli etkilere sahiptir. Bir noktada ailesine ekonomik anlamda destek olup, erken yaşta yetişkin sorumlulukları yüklenen çalışan çocuk bir takım psiko-sosyal sorunlara da açık hale gelmektedir. Bu nedenle çalışan çocuk ya da çıraklık bağlamı ele alındığında konunun ergenlik ve onun temel gelişim görevi olan “kimlik” açısından da ele alınması gerekmektedir.

ERGENLİK DÖNEMİNDE ÇALIŞMA VE KİMLİK

Ergenlik döneminde birey, fiziksel, bilişsel ve sosyal olarak önemli gelişimler yaşarlar. Çocuk, ergenlik döneminde sentezler yaparak yetişkinlik yaşamına hazırlık yapmaktadır. Sosyal gruplara üye olmakta, kimliğini inşa etmekte, sosyal karşılaştırmalar yaparak benliğini yapılandırmaktadır.

Erikson’a göre ergenlik bireyin kendine “ben kimim?”, “nereye gidiyorum?” gibi soruları yönelttiği psiko-sosyal bir erteleme sürecidir.¹³ Bu süreçte doğru kararları alan bireyler deneyimlerini açıkça tanımlanmış bir kimlikle bütünleştirmeye yetenekli olurken, doğru kararları alamayanlar ergenlikten yetişkinliğe geçildikçe kimlik ve rollerle ilgili sorunlarla karşılaşmaktadır. Marcia, kimlik bütünleşmesindeki bu başarısızlığı sorumluluk almaktan kaçınma; din, ideoloji, meslek gibi temel yaşamsal konularda kararsızlık yaşama olarak ta-

nımladığı “dağınık kimlik” kavramı ile açıklamaktadır.¹³

Genel anlamıyla kimlik, bireyin kim olduğu ve nerede durduğunu yansıtan bir özellik olarak kabul edilmektedir.¹⁴ Çoğunlukla, psikolojide “benlik” olarak tanımlanan yapının sosyal yönüne işaret etmektedir. Mussen’e göre kimlik duygusu bir kez kazanıldığında, birey ile dünya arasında bir araç vazifesi görmekte, olayları ölçen ve değerlendiren bir mekanizma gibi işlemektedir. Başarılı bir şekilde kimlik kazananlar çevreye daha iyi uyum göstermektedir.^{15,16}

Tajfel ve Turner kimliğinin bireysel ve sosyal olmak üzere iki anlam taşıdığını belirtmekle beraber sosyal kimlik ile bireysel kimliği toplumsalla bireysel birbirine bağlayan bir süreklilik hattına benzetmektedir. Bireyin fiziksel ve kişilik özellikleri bakımından diğerlerinden farklılaştığı yönü bireysel kimlik, ait olduğu grubun üyeleri ile paylaştığı yönü ise sosyal kimlik olarak kavramsallaştırılmaktadır. Kişiler kendilerini kimi zaman benzersiz bir özne olarak değerlendirme eğilimi içinde olurken kimi zaman da bir grubun üyesi olarak tanımlama eğiliminde olmaktadır. Kişinin kendisini kritik amaçları doğrultusunda bir grubun üyesi olarak düşünmesi ya da benzersiz bir birey olarak değerlendirmesi ise onun benlik kavramını oluşturmaktadır.¹⁷

Başarı ile bütünleşmiş, saygın bir kimliğin ve sosyal karşılaştırmanın olumlu sonuçlarının ise öz-yeterlik inançları üzerinde olumlu etkileri olmaktadır.¹⁸⁻²¹ Öz-yeterlik inancı, bireylerin olası durumlarla başa çıkabilmek için gerekli olan eylemleri ne kadar iyi yapabileceklerine ilişkin bireysel yargılarıyla ilgili bir kavramdır.²² Bir görevi gerçekleştirmek için gerekli yeteneğin ve denetim gücünün kendisinde bulunduğu inanan birey, bu görevi seçmek için daha istekli olmakta, bu konudaki kararlılığını ortaya koymakta ve gereken davranışları sergilemektedir.²³

Uygun çevresel koşullar altında yüksek öz-yeterlik duygusu amaçları elde etme başarısı ve amaç ulaşmanın yaratacağı tatmin duygusu ile ödüllendirilmektedir. Çevresel koşulların uygun olmadığı durumlarda kendini yeterli hisseden bi-

reyler amaçları doğrultusunda bir başarı elde edemeler de çabalamaya devam ederken bu koşullar altında düşük yeterlik algısına sahip bireyler ise bir sonuç elde edemedikleri durumda vazgeçme eğiliminde olmaktadır. Öz-yeterlik inançlarının ergenlik dönemindeki meslek seçimi ve iş yaşamındaki kariyer süreci üzerinde de etkili olduğu bilinmektedir.^{24,25}

Gerek kimliğin gerek öz-yeterlik inançlarının şekillendiği ergenlik döneminde, ülkemizdeki pek çok çocuk başta sosyo-ekonomik olmak üzere çeşitli nedenlerle örgün eğitimden ayrılarak çalışma yaşamına yönelmektedir. Bunların bir kısmı iş hayatıyla birlikte mesleki eğitim kurumları olan çıraklık eğitim merkezlerine de devam etmektedir. Ancak çıraklık eğitimine devam eden gençlerin zamanlarının büyük bir bölümünü yetişkin kurallarının geçerli olduğu iş ortamlarında geçirmesi, psiko-sosyal gelişimlerini etkilemektedir. Bu etkiler sorumluluk duygusunun kazanımı açısından genellikle olumlu olsa da yukarıda anılan araştırmaların da gösterdiği gibi, sigara ve alkol kullanımı, depresyon sıklığı, düşük benlik saygısı vb. konular açısından büyük ölçüde olumsuzdur.^{26,27}

Yukarıda aktarıldığı üzere, ülkemizde çalışan çocuk ve ergenlerin çeşitli alanlarda yaşadıkları sorunlara yönelik betimleyici ve önleyici çalışmalar yapılsa da çalışan genç nüfusun 6 milyon sınırına ulaştığı günümüzde bu çalışmaların sayısının yetersiz kaldığı görülmektedir. Bu çalışmaların içinde ise çok azı onların kimlik yönelimi, benlik saygısı, benlik imajı ve öz-yeterlik inançları gibi konuları içermektedir.

Özetle bu çalışmada, alan yazınından hareketle çıraklık programı kapsamında genç yaşta çalışma hayatına yönelmiş ergenlerin öz-yeterlik düzeylerinin kimlik yönelimi, sosyal karşılaştırma eğilimi ve ilgili demografik değişkenler bağlamında incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Yapısı

Çalışma kapsamında çıraklık eğitimi kapsamındaki ergenlerin öz-yeterlik inançları kimlik ve ilgili demografik değişkenler çerçevesinde betimsel olarak belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışma Grubu

Çalışma grubunu Denizli İlinde 1992'den beri ihracat alanında faaliyet gösteren, büyük ölçekli bir hazır giyim işletmesinde çıraklık eğitimi kapsamında çalışan 245 çırak ergen oluşturmaktadır. Veri toplama aracı üzerindeki eksik ve yanlış kodlamalar nedeniyle 32 katılımcıdan toplanan veriler elenmiş, 213'ü araştırma kapsamında değerlendirilmeye uygun görülmüştür.

Katılımcıların 141'i kadın, 72'si erkektir.

Veri Toplama Araçları

Kimlik Ölçeği: Çalışan ergenlerin kimlik yönelimini ölçmek için Cheek, (1989); Cheek ve Cheek, çalışmalarını geliştiren, Coşkun,²⁸ tarafından Türkçe'ye çevrilen "Kimlik Ölçeği (KÖ)" kullanılmıştır.

KÖ, kişisel (10 madde), sosyal (7 madde) ve kolektif (8 madde) olmak üzere üç boyutta 25 madde ve dolgu maddesi olarak kullanılan 10 tane ile birlikte toplam 35 madde içermektedir. Ölçme aracı, maddeleri 1'le (benim kim olduğum için önemsiz) 5 arası (benim kim olduğum için her zaman çok önemli) derecelendirilmiş Likert tipi bir ölçektir. Tüm ölçekten alınan en yüksek puan 125, en düşük puan 25'tir. Ergen ve yetişkinlere, bireysel veya grup olarak uygulanmaktadır. Ölçeğin güvenilirliği ile ilgili yapılan çalışmalar ölçeğin iç tutarlılık katsayısının 0.70 ile 0.80 arasında değiştiğini göstermektedir. Türkçe versiyonunun iç tutarlılık katsayısı 0.79'dur. Bu çalışmada ise 0.80 olarak saptanmıştır.

Maddelerin yapı geçerliliği için katılımcıların aldığı puanlar üzerinden temel bileşenler faktör analizi uygulanmıştır. Alt ölçeklere ait birinci faktörlerin yük değerlerinin 0.57'nin üstünde olması nedeniyle her alt ölçeğin tek faktörü açıkladığı sonucuna ulaşılmıştır. Kişisel kimlik alt ölçeğine ait maddeler varyansın %31.72'sini, sosyal kimlik alt ölçeğine ait maddeler %42.83'ünü, kolektif kimlik alt ölçeğine girenler ise %41.58'ini açıklamaktadır. Kişisel kimlik alt ölçeğinin madde toplam korelasyonu 0.34 ile 0.49, sosyal kimlik alt ölçeğinin 0.43 ile 0.59, kolektif kimlik alt ölçeğinin ise 0.43 ile 0.60 arasında değişmektedir. Alt ölçeklere ait top-

lam puanlar faktör analizine tabi tutulduğunda ölçeğin tek bir boyutu yansıttığı ve alt ölçeklerin varyansın %63.29'unu açıkladığı görülmüştür. Alt ölçekler kimliğin maddeleri olarak düşünüldüğünde madde-toplam korelasyonları sırasıyla 0.52, 0.51 ve 0.67'dir.²⁸

Genel Öz-yeterlik Ölçeği: Katılımcıların öz-yeterlik inançlarını belirlemek için Köseoğlu ve ark.,²⁹ tarafından Türkçeleştirilen "Genel Öz-yeterlik Ölçeği (GÖÖ)" kullanılmıştır.

Yaşamla ilgili güçlüklerle baş edebilecek iyimser benlik inançlarını saptamak amacıyla Jerusalem ve Schwarzer (1981) tarafından 20 madde olarak geliştirilen ölçek 1989'da yeniden gözden geçirilerek 1'den (hiç doğru değil) 4'e (çok doğru) doğru derecelendirilmiş, 10 maddelik, tek boyutlu bir ölçme aracına dönüştürülmüştür. Geniş örneklem grubu üzerinde yapılan çalışmalar ölçeğin, yeterlik inançlarını belirlemede yetişkin ve 12 yaş sonrası ergen grubu için uygun bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Almanca olan orijinal ölçeğin iç tutarlılık katsayısı farklı zamanlarda gerçekleştirilen ölçümlerde 0.78 ve 0.79 olarak hesaplanmıştır.

Türkçe versiyonunun faktör yapısı temel bileşenler analizi ile incelenmiş, öz değeri 5.102 olan tek boyutlu bir faktör yapısının olduğu bulunmuştur. Faktör tarafından açıklanan varyansın ise 51.018 olduğu gözlenmiştir. Doğrulamalı faktör analizi ile faktör yapısının desteklendiği görülmüştür. Uyarlanan ölçeğin iç tutarlılık katsayısı 0.89 olarak belirlenmiştir. Madde toplam korelasyonlarının 0.53 ile 0.70 arasında değiştiği görülmektedir.²⁹

Demografik Bilgi Formu: Standart ölçme araçlarının yanında katılımcıların cinsiyet, yaş, çalıştığı bölüm, çalışma süresi, ailenin ekonomik durumu, anne ve babanın eğitim durumu, yaşam yeri ve kuruma ilişkin aidiyet durumu gibi sosyodemografik bilgileri içeren bir form hazırlanmıştır.

Uygulama ve Analiz

Uygulamanın yapılacağı hazır giyim işletmesinin yöneticileri ile görüşülerek gerekli izinler alınmış, yöneticileri tarafından belirlenen sürelerde çalıştıkları bölümlere göre 25'er kişilik gruplar halinde firmanın eğitim salonunda uygulamaya alınmıştır.

Her grubun uygulaması yaklaşık 25 dk. sürmüş, katılımcıların anlamakta güçlük çektiği noktalar araştırmacılarca açıklanmıştır.

Verilerin çözümlenmesinde SPSS 15.00 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen bulgular özetle aşağıdaki gibidir.

BULGULAR

Sosyodemografik Özelliklere İlişkin Bulgular

Grubun 135 (%78)'i 15 ile 18 yaş arasında, geri kalanı 19 yaş ve üzerindedir. Çalışma süreleri dikkate alındığında 134 (%63)'ünün 1 yılı doldurmamış, 38 (%18)'inin iki yılı doldurmamış olduğu görülmüştür. Daha uzun süre çalışanların sayısı 41 (%19)'dir. Cinsiyete göre bakıldığında 141 kız ergenden %68'i (96 kişi) 15-18 yaş arasında, %32 (45 kişi)'si 19 yaş ve üstündedir. Kızların %79 (11 kişi)'u üretim, %21 (30 kişi)'i son işlemler bölümünde çalışmaktadır. Kızlar arasında 1-11 ay çalışanların oranı %64 (91 kişi), 12-23 ay arası %20 (28 kişi), 24 ay ve üstü çalışanların ise %16'dır (22 kişi). Yetmiş iki erkek ergenin ise %55 (40 kişi)'i 15-18 yaş arasında, %45 (32 kişi)'i 19 yaş ve üstündedir. Erkeklerin %55 (40 kişi)'i üretim, %45 (32 kişi)'i son işlemler bölümünde çalışmaktadır. Bir on bir ay çalışan erkeklerin oranı %61 (43 kişi), 12-23 ay çalışanların %14 (11 kişi) ve 24 ay üstü çalışanların oranı %25 (18 kişi)'tir.

Çalışmaya katılan ergen çirak grubunun çoğunlukla düşük eğitimli anne baba çocukları olduğu görülmektedir. Ağırlıklı olarak anneler ilköğretim (%86) babalar ortaokul (%83) mezundur. Ergenler çalışmaya bir meslek sahibi olma, para kazana-

TABLO 1: Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarına ilişkin puan dağılımı.

Puan aralığı	Düzye	N	%
4.00-3.34	Yüksek	61	28.6
3.33-2.68	Orta üstü	94	44.1
2.67-2.02	Orta	49	23.0
2.01-1.36	Orta altı	9	4.2
1.35 ve altı	Düşük	0	0
Toplam		213	100.0

rak ailelerine destek olma ve hayatına yön verme amacıyla başlamışlardır. Bu verilerin daha önceki çalışmalarla uyumlu olduğu görülmüştür.⁹

Çalışma sonuçlarına göre, çirak olarak çalışan ergenlerin büyük bölümü (%72.1) güçlü (orta üstü veya yüksek) öz-yeterlik inançlarına sahiptir (Tablo 1). Ergenlerin öz-yeterlik inançlarına ilişkin bulguların Schwarzer ve Sholz'un 19 farklı kültürdeki 17.553 kişi üzerinde gerçekleştirdiği araştırmanın sonuçlarıyla ($X= 29.46$, $Ss= 5.33$) benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Yüksek düzeyde öz-yeterliğe sahip bireyler, zorluk düzeyi yüksek olan çalışmalarla karşı karşıya kaldıklarında daha rahat ve verimli olabilirler. Düşük öz-yeterlik inancına sahip kişiler ise yapacakları çalışmaların gerçekte olduğundan daha da zor olduğuna inanırlar. Bu tip bir düşünce; kaygıyı ve stresi artırırken; kişinin bir sorunu en iyi şekilde çözebilmesi için gereken bakış açısını daraltır. Bu nedenle öz yeterlik inancı, bireylerin başarı düzeylerini çok güçlü bir şekilde etkilemektedir.²⁵

TABLO 2: Çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançları ile demografik değişkenler arasındaki ilişki (Pearson Korelasyon matrisi).

	Öz-yeterlik	Yaş	Anne Eğitimi	Baba Eğitimi	İş Aidiyeti	Çalışma Süresi	Gelir
Öz-yeterlik	1.00	0.051	-0.009	0.010	0.162*	-0.010	0.146*
Yaş		1.00	-0.010	-0.127	-0.070	0.308**	-0.001
Anne Eğitimi			1.00	0.304**	0.051	-0.104	0.038
Baba Eğitimi				1.00	-0.109	-0.055	0.041
İş Aidiyeti					1.00	-0.071	0.061
Çalışma Süresi						1.00	0.101
Gelir							1.00

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$.

Öz yeterlilik ile demografik değişkenler arasındaki ilişkiye bakıldığında, ergenlerin genel öz yeterlilik inançları ile yaş, çalışma süresi, anne eğitimi ve baba eğitimi değişkenleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı; gelir [$r(213)= 0.14$, $p < 0.05$] ve işe aidiyet [$r(213)= 0.16$, $p < 0.05$] değişkenleri ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 1 ve Tablo 2'de sunulan verilerden hareketle, ergenlik sürecinde aileye ekonomik katkıda bulunmanın, ekonomik özerkliğe sahip olmanın, iş sorumlulukları üstlenerek bunları yerine getirmenin, kurumsal bir bünyede çıraklık eğitim sistemi içinde yer almanın ergenin kendisine ve yeterliliğine güvenini arttırdığı, öz-yeterlilik inançlarını desteklediğini düşündürmüştür.

Yaşam yerine göre ergenlerin öz-yeterlilik inançlarında gruplar arası bir farkın olup olmadığını saptamak amacıyla ilişkisiz gruplar t-testi analizi uygulanmıştır. Bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Ergenlerin yaşadıkları yere göre genel öz-yeterlilik inançlarında kırsal ve kentsel bölgelerden gelenler arasında da farklılık olduğu saptanmıştır ($p < 0.05$). Grup ortalamalarına bakıldığında kentte yaşayan ergenlerin, kırsal bölgelerde yaşayanlara göre daha güçlü yeterlilik inançlarına sahip olduğu söylenebilmektedir.

TABLO 3: Çalışan ergenlerin yaşam yeri değişkeni açısından genel öz-yeterlilik inançları (t testi).

Gruplar	N	x	ss	t	P
Kırsal	158	29.64	5.43	-2.392	0.018*
Kentsel	55	31.60	4.62		

* $p < 0.05$

Kişisel, kolektif ve sosyal boyutlarıyla kimlik değişkeninin öz-yeterlilik inançları üzerindeki yordayıcılığı çoklu regresyon analizi ile incelendiğinde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlilik inançlarını anlamlı olarak yordadığı görülmektedir [$F(26,24)= 5.796$, $p < 0.001$]. Analize dâhil edilen üç değişken birlikte çalışan ergenlerin genel öz-yeterlilik inançlarındaki toplam varyansın %8'ini açıklamaktadır (Tablo 4 ve Tablo 5).

Standardize edilmiş regresyon katsayısına göre yordayıcı değişkenlerin genel öz-yeterlilik inançları üzerindeki görece önem sırası kolektif ($\beta= 0.198$), kişisel ($\beta= 0.163$) ve sosyal ($\beta= -0.087$) kimliktir. Regresyon katsayılarının anlamlılığına ilişkin t-testi sonuçları incelendiğinde ise sadece kolektif kimlik değişkeninin genel öz-yeterlilik inançları üzerinde anlamlı bir yordayıcı olduğu söylenebilir ($t= 2.373$; $p= 0.018 < 0.05$).

Başka bir ifade ile kimliğin özellikle küçük ve büyük grup aidiyetliklerine dayanan kolektif

TABLO 4: Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yönelimi ile öz-yeterlilik inançları ilişkisine yönelik regresyon analizi sonuçları.

Varyans Kaynağı	sd	Kareler toplamı	Kareler ortalaması	F değeri	Önem düzeyi
Gruplar arası	3	456.276	152.092	5.796	0.001***
Grup içi	209	5484.213	26.240		
Toplam	212	5940.488			

*** $p < 0.001$

TABLO 5: Çalışan ergenlerde kişisel, sosyal ve kolektif kimlik yöneliminin öz-yeterlilik inançlarını yordamadaki önemlilik değerleri.

Değişkenler	B	Standart Hata _B	β	t	p	İkili r	Kısmi r
Sabit	19.399	2.795		6.940	0.000		
Kişisel Kimlik	0.154	0.086	0.163	1.799	0.077	0.225	0.122
Sosyal Kimlik	0.237	0.089	-0.087	-1.024	0.307	0.105	-0.071
Kolektif Kimlik	0.237	0.100	0.198	2.375	0.018	0.250	0.162

R= 0.277 R²= 0.077 P= 0.001 F= 5.796

yönünün çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin genel öz-yeterlik inançlarını bireyi diğerlerinden tümüyle ayıran kişisel ve grup içindeki konumunu belirleyen sosyal yönünden daha çok açıkladığı söylenebilir.

TARTIŞMA

Çalışmada çıraklık eğitimi kapsamında çalışan çocuk sorunlarının çözümüne ışık tutacak bazı sonuçlar elde edilmiştir. Öz-yeterlik inançları bağlamında değerlendirildiğinde büyük ölçekli bir işletmede çalışan ergenlerin kendilerine ilişkin yeterlik inançlarının güçlü olduğu, bu durumun uluslararası normlarla benzerlik taşıdığı görülmektedir.

Özerkliğin ön plana çıktığı, bağımsız bir psikolojik kimlik elde etmenin önem kazandığı ve benliğin biçimlendiği ergenlik sürecinde ekonomik bağımsızlık kazanmanın aileye ekonomik olarak destek olmanın ergenin kendisine ve yeterliklerine olan güvenini arttırabileceği, böylece öz-yeterlik inançlarını da destekleneceği düşünülebilir. Kozcu, her türlü olumsuz ve zorlayıcı iş koşullarına rağmen araştırmaya katılan çırakların büyük çoğunluğunun (%82) işlerini sevdiklerini ifade ettiğini belirtmiştir. Kozcu, çırakların ise olumlu duygularla bağlanmalarını ekonomik katkı nedeniyle aileleri içinde saygınlık kazanmalarına ve de çalışıp para kazanmaya başladıktan sonra kendilerini “büyümüş” ve “önemli” hissetmelerine dayandırmıştır.³⁰

Bununla birlikte, kendini kanıtlama ihtiyacı içindeki ergenlerin Denizli’de bulunan köklü ve kurumsal bir hazır giyim işletmesinde çalışıyor olmalarının da genel öz-yeterlik inançlarının olumlu olarak desteklediği düşünülmektedir.

Çıraklık statüsü içerisinde, eğitim desteği alarak; yasal statüsü oturtulmuş, sağlıklı ve güvenli ortamlarda çalışma hayatına hazırlanmak çocuk iş gücünün tamamen dışlanamadığı durumlarda mantıklı bir çıkar yol olarak gözükmektedir.

Ancak çırakların sorunlarına ilişkin yapılan bir çalışmada özellikle küçük ve orta dereceli işletmelerde çalışanların iş koşullarına ilişkin sorunlar yaşadıklarını, bunların psikolojik (aşğılama, hakaret etme, yıldırma, işten ayırmakla tehdit etme), fiziksel ve cinsel istismar gibi ciddi sorunlar olduğunu

ortaya konmuştur. Çalışmaya göre çıraklar en çok iş koşullarının iyileştirilmesini talep etmiştir.³¹

Bu nedenle çırakların çalışma koşullarının bağlı buldukları eğitim merkezlerinin öğretmenleri ve devlet tarafından görevlendirilen sosyal hizmet uzmanlarınca sıklıkla denetlenmesi, gereken durumlarda çırakların ivedilikle başka kurumlara yönlendirilmesi, çıraklarla görüşülerek sorunlarının tespit edilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde işverenlerle iş birliği içinde olunması sorunların asgariye indirilmesi açısından önemli olacaktır.

Çalışan, para kazanan, sosyal haklarını elde eden; kısaca “düzgün” bir şirkette olan (ve dolayısıyla işyerine bağlı olan) ergenlerin öz-yeterlik inançlarının geliştiği görülmektedir. Kentte yaşayan ergenlerin, kırsal kesimde yaşayanlara oranla daha güçlü yeterlik inançlarına sahip oldukları çalışmanın bulguları arasında yer almaktadır. Özellikle büyük şehirde yaşam deneyimi, sosyo-kültürel olanakların fazlalığı ve yaşamsal mücadeleye hazır oluş olarak kabul ettiğimiz durumlarda öz-yeterliliğin daha da gelişebileceği düşünülmektedir.

Ergenlerin kişisel ve kolektif kimliklerinin oluşumunda çalışma ortamının önemli olduğu; bunun da öz-yeterlik inançları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, işyeri aidiyetinin geliştirilmesinin ve bu yolda yapılacak sosyo-kültürel etkinliklerin ergen çırakların (kuşkusuz diğer çalışanların da) kimlik ve öz-yeterlik yapılarının gelişmesine büyük katkısı olacaktır. İş koşullarının iyileştirilmesi, çalışma saatlerinin düzenlenmesi, işi öğrenme ve çalışma alanlarında ilerleme imkânlarının bulunması, kurum içi sosyo-kültürel ve sportif faaliyetlerle çalışanlar arası ilişkilerin güçlenmesi ergenlerin kurumlarına ve işlerine olan aidiyet düzeylerini arttıracaktır. Bu durumun temel güven duygusu üzerinde olumlu etkilerinin olacağı düşünülmektedir. Çalışan çocuk ve ergenlerin yaşına, bedensel ve ruhsal gelişim düzeyine uygun uğraş ve becerilerle kendini gerçekleştirme yönünde desteklenmesi onun temel güven duygusunu pekiştirecek, benlik algısının olumlu yönde gelişmesini sağlayacaktır.

Ayrıca çıraklık eğitimi kapsamında çalışan ergenlerin kendilerini tanımak, geliştirilmesi gereken yönlerini keşfetmek, iletişim becerilerini arttırmak, sosyal ilişkilerini güçlendirmek için des-

tek almaları gerekmektedir. Düzenli aralıklarla gerek çalıştıkları şirketlerde, gerek çıraklık eğitim kurumlarında gerekse onlara sağlanacak imkânlarla danışmanlık desteği almaları faydalı olacaktır.

KAYNAKLAR

- Dizdar E. İş güvenliği. 4. Baskı. Trabzon: ABP Yayınevi; 2008. p.336.
- UNICEF. Child labor. Child Protection Information Sheet. New York: UNICEF; 2006, p.15-6.
- Quinlan M. The toll from toil does matter: Occupational health and labour history. Labour History 1997;73:1-29.
- International Labour Organizations (ILO). Defining child labour: A review of the definitions of child labour in policy research. International Labour Office/International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva: ILO; 2009. p.60.
- International Labour Organizations (ILO). Child labour: A textbook for university students. International Labour Office/International Programme on the Elimination of Child Labour (IPEC). Geneva: ILO; 2004. p.311.
- International Labour Organizations (ILO). [Child Labour in Turkey 1999]. Ankara: State Institute of Statistics Prime Minister Republic of Turkey; 1999. p.84.
- Steinberg L. [Adolescence]. Çev. ed. Figen Çok. 1. baskı Ankara: İmge Kitapevi; 2007. p.634.
- Abay AR. [Apprentice students' problems: the example of Bostancı Apprenticeship Training Center students]. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 2002;2(4):107-39.
- Tokuç B, Evren H, Ekuş G. [Hopelessness and trait anxiety levels of young workers attending to Occupational Training Center in Hayrabolu and Edirne].TAF Prev Med Bull 2009;(8)2:155-60.
- Turla A, Tomak L, Pekşen Y. [The frequency of exploitation of the youth who attend apprenticeship education centre in the place of work]. Türkiye Klinikleri J Pediatr 2009;18(3): 167-73.
- Velipaşaoğlu S. [Child labour]. Türkiye Klinikleri J Pediatr Sci 2006;2(2):94-8.
- Başkan S. [Child labour]. Türkiye Klinikleri J Pediatr Sci 2008;4(6):42-5.
- Durkin K. Developmental Social Psychology. From Infancy to Old Age. 2nd ed. Cambridge Massachusetts: Blackwell Publishing; 2003. p.295-324.
- Bilgin N. [Sosyal psikoloji sözlüğü]. Ankara: Bağlam Yayıncılık; 2003. p.199-200.
- Bilgin N. [Sosyal bilimler kavşağında kimlik sorunu]. İzmir: Ege Yayıncılık; 1994. p.234-6.
- Bilgin N. [İnsan ilişkileri ve kimlik]. İstanbul: Sistem Yayıncılık; 1996. p.197-8.
- Tajfel H. Social psychology of intergroup relations. Annual Review of Psychology 1982; 33(1):1-39.
- Isobe C, Ura M. Effects of intergroup upward comparison, trait self-esteem, and identity shift on state self-esteem and affect in upward comparison with in-group members. Asian J Soc Psychol 2006;9(1):50-8.
- Luszczynska A, Gutiérrez-Doña B, Schwarzer R. General self-efficacy in various domains of human functioning: evidence from five countries. Int J Psychol 2005;40(2):80-9.
- Vrugt A, Koenis S. Perceived self- efficacy, personal goals, social comparison, and scientific productivity. Applied Psychology 2002;51(4):593-607.
- Buunk PB, Ybema JF, Gibbons F, Ipenburg ML. The affective consequences of social comparison as related to professional burnout and social comparison orientation. Eur J Soci Psychol 2001;31(4):337-51.
- Bandura A. Self-efficacy mechanisms in human agency. American Psychologist 1982; 37(2):122-47.
- Eaton MJ, Dembo MH. Differences in the motivational beliefs of Asian American and non-Asian students. J Educ Psychol 1997;89(3): 433-40.
- Wood R, Bandura A. Social cognitive theory of organizational management. Acad Manag Rev 1989;14(3):361-84.
- Pajares F. Self-efficacy during childhood and adolescence: implications for teachers and parents. In: Urdan T, Pajares F, eds. Self Efficacy Beliefs of Adolescents. 1st ed. Charlotte, NC: Information Age Pub; 2006. p.339-60.
- Senemoğlu N. [Child rights, child labour and their educational problems]. Milli Eğitim Dergisi 2001;151(3):25-35.
- Sütölük Z, Nazlıcan N, Azizoğlu A. [Causes and frequencies of depression of the students of Yüreğir Apprenticeship Training Center]. Turkish Journal of Occupational Health and Safety 2005;23(3):23-6.
- Coskun, H [A study of the validity and reliability of the identity questionnaire in a Turkish sample]. Türk Psikoloji Yazıları 2004;7(14):49-60.
- Köseoğlu, P. [Adaptation of a general self-efficacy questionnaire prepared in a foreign language into Turkish language]. Uluslararası Öğretmen Yetiştirme Politikaları ve Sorunları Sempozyumu (12-14 Mayıs) Bildiriler Kitabı. Ankara: TİKA; 2007. p.285-9.
- Kozcu Ş. [A preparatory work on the apprenticeship]. Konanç E, Egemen A, Gürkaynak İ, editörler. Çocuk İstisnaları ve İhmalı. 1. Baskı. Ankara: Gözde Repro Ofset; 1999. p.91-8.
- Bildik T, Büküşoğlu, N, Kesikçi H. [The psychosocial problems of working adolescents and their solution suggestions]. Ege Journal of Medicine 2004;43(2):105-11.